

GAA'ILAA FI GAA'ILAA AN ALA AKKA DHIRSAA FI NIITIITTI
WALIIN JIRAACHUU ADDA BAASUU KEESSATTI YEROO
WARAQAAN RAGAA GAA'ILAA HIN JIRRE RAKKOOLEE
QABATAMAAN MUDATAN

Jamaal Qumbii*

ABSTRACT

This article assesses the methods of proof of marriage where there is no valid certificate of marriage by paying attention to the discrepancies and outcomes between the Federal and Oromia Family Laws. As to the Federal Family Law, when it is difficult to prove marriage by producing the certificate of marriage it is possible to prove it by possession of status. According to Oromia Family Law, however, at inexistence of certificate of marriage it is proved only where the conclusion (celebration) of the marriage is established by adducing sufficient and convincing evidence. The Federal Family Law put proof of regular marriage by possession of status and irregular union in a similar way. Intentionally by avoiding proof of marriage by possession of status, and including proof of marriage by celebration of marriage, therefore, the Oromia Family Law avoided such confusions. These dissimilarities brought about diversity of jurisdiction between the federal and regional judicial powers via power of cassation over cassation. Where Oromia courts decline to prove marriage by possession of marriage depending on the regional law, the Federal Supreme Court Cassation Bench reverses such decisions based on the federal family law in a way that contravene with Oromia Family Law. It is clear that such practices disregard the principle of self rule which is the heart of federalism and object of enacting state Family Laws.

---

*LL.B (Yunivarsiitii Addis Ababaa), Abbaa Seeraa Mana Murtii Ol'aanaa fi Leenjisa
Inistiitiyuutii Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qo'annoo Seeraa Oromiyaa, I-
meelii: jomo.roba@yahoo.com

Seensa

Walquunnamtiin seera duratti beekamtiin gaa'ila kennamuuf tokko bu'uura Seera Maatii Oromiyaa (amma booda SMO) boqonnaa 3^{ffaa} keessatti tumameen sirnoota sadan¹ ibsaman keessaa karaa isa tokkootiin yoo raawwatame qofa akka ta'e tumamuun isaa ni beekama. Kanaaf, walquunnamtiin tokko gaa'ila dha kan jedhamu hundeeffamni isaa akkaataa sirna siivilii ykn sirna amantaa ykn immoo sirna aadaa walfuutonni filataniitiin kan raawwatame yoo ta'e dha. Kun immoo yeroo gaa'illi ragga'e jiraachuu isaa irratti falmiin ka'e firiiwwan ijoo qulqullaa'uu qaban keessaa akkaataa waliin jireenya dhiira tokkoo fi dubara tokkoo osoo hin taane akkaataan waliinjireenyi/walquunnamtiin isaanii ittiin raawwatame isa murteessaa ta'uu isaa agarsiisa.

Gama biraatiin, gaa'ila akkaataa olitti ibsameen osoo hin raawwatin dhiirri tokkoo fi dubarri tokko akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuudhaan walquunnamtii adda ta'ee fi seera durattis beekamtii qabu uumuu nidanda'u. SMO boqonnaa 8^{ffaa} ykn Seera Maatii Federaalaa fooyya'e (ammaan booda SMF) boqonnaa 7^{ffaa} keessatti akka tumametti walquunnamtiin akkasii kun *gaa'illi osoo hin raawwatamiin akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu jedhamee beekamtiin kennamuudhaan bu'aawwan hordofsiisus diriirfamarii jiru.*

---

¹Seera Maatii Oromiyaa (SMO), Labsii (Lab.) lakk. 83/1995/96, kwt.24: Sirna raawwii gaa'ila Itti gaafatamaa Galmeessa Haala Hawaasummaa duratti raawwatamu, sirna raawwii gaa'ila aadaa fi sirna raawwii gaa'ila amantaa jedhamee beekamtiin seeraa kan kennameef yoo ta'u, sirnoota kanneeniin alatti walquunnamtiin raawwatamu kamuu gaa'ila akka hin taane tumee jira.

Seeronni kun kallattiidhaan kan tumanis dhiirri tokkoo fi dubartiin tokko gaa'ila osoo hin raawwatiin akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuun isaanii walquunnamtii maatii adda ta'e seera duratti kan uumu akka ta'e dha². Innis walquunnamtii dhiira tokkoo fi dubartii tokko jidduutti uumamu danda'an kan seerri maatii beekamtii kenneef inni duraa fi bu'uuraa *gaa'ila* yoo ta'u, inni lammaffaa fi addaa immoo gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu dha. Waliin jireenyi kun akkuma gaa'ilaa mirgaa fi dirqamni waliin jiraattota irratti hordofsiisu kan jiru yoo ta'u, kunis karaalee maatiin ittiin hundeeffamu keessaa isa tokko waan ta'eef tasgabbiif fi nageenya maatii sanaafis akkuma gaa'ilaatti eegumsi seeraa kan godhameef akka ta'e ogeessotni ibsan ni jiru³.

Gama biraatiin, ogeessotni seeraa biroo immoo akka jedhanitti seerri maatii beekamtiin inni warra akka abbaa warraa fi haadha warraatti osoo gaa'ila hin raawwatiin waliin jiraataniif kenne akkuma nama kamiyyuu yommuu waliin jiraatan akka walgargaaranii fi yommuu waliin jireenyi isaanii waggaa sadii fi ol ta'e dhama'a waliin qabaachuu danda'u tilmaama jedhu irraa kan ka'e qabeenya waliinii ilaalchisee beekamtii kennaaf malee karaalee maatiin ittiin hundeeffamu keessaa isa tokko akka ta'eetti iddoon seerri itti tume ykn raggaase hinjiru⁴.

---

² Ibid, keewwattoota 128 fi 129: seerichi “fuudhaa-heeruma osoo hin raawwatiin akka abbaa warraa fi haadha warraatti waliin jiraachuu” jechuun kan tume yoo ta'u, barreeffama kana keessatti immoo gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu kan jedhu fayyadameera. Karaa lameeniinuu yaadni isaa tokko akka ta'e hubatamuu qaba.

³ Mahaarii Radaa'ii, Yaadota Bu'uuraa Seera Maatii Federaalaa Fooyya'e Hubachuuf Gargaaran Muraasa (hiikkoon kan barreessaati), 1995 lakk.2, F 121.

⁴ Sisaay Mangistee, Seera Maatii Ilaalchisee Qajeeltoowwan Bu'uuraa Heera Mootumma, mata duree jedhuun leenjii kennan irratti yaada ibsan, ILQSO, Guraandhala 29, 2004 ALI.

Yaadonna kunniin bu'ura tumaalee seera maatii ilaallataniin yommuu xiinxalaman walquunnamtii gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu akka karaa hundeeffama maatiitti seerri gonkumaa beekamtiin kenneef hin jiru jechuudhaaf yaada amansiisaa ta'ee hin mul'atu. Sababoonnis:

Tokkoffaa, hundeeffama maatii ilaalchisee SMO kwt 128-129 jalatti akkaataa gaa'ilaan ala waliin jireenyi dhirsaa fi niitummaa ittiin hundaa'uu fi ittiin mirkanaa'u tumuun alattis dhorkaan raawwii gaa'ila firooma dhiigaa fi gaa'ila keessatti SMO kwt. 27 fi 28 jalatti ibsame walquunnamtii gaa'ilaan alaa akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu irrattis raawwatamummaa akka qabu seerumti kun kwt.130 (2) jalatti tumuun isaa hundeeffama walquunnamtichaaf eegumsaa fi beekamtii kennuu isaa kan agarsiisuu dha.

Lammaffaa, gama bu'aawwan hordofsiisaniitiinis gaa'illi dhuunfaa walfuutotaa fi qabeenya isaanii irrattis dirqamootni hordofsiisu kan jiran yoo ta'u, gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuunis walkabajaa fi waldeeggarsa waliin jireenyichi gaafatu guutuudhaaf dirqama kan uumu ta'uun isaa waliin jiraattonni akkuma nama kamiyyuu osoo hin ta'in akkuma warra gaa'ila raawwataniitti dirqamoota kana bahuu akka qaban waan agarsiisuuf kunis seerichi beekamtiin walquunnamtii kanaaf kenne jiraachuu isaa kan cimsuu dha.

Sadaffaa, abbummaa daa'imman walquunnamtii kana keessatti dhalatanii mirkaneessuu ilaalchiseetis SMO kwt.134 jalatti bu'ura tumaalee seerichaa keewwatoota 142-147'tiin kan ilaalamu ta'uu kan tume yommuu ta'u, abbaan daa'ima walquunnamticha keessatti ulfaa'amee ykn dhalatee namicha akka abbaa warraatti haadha daa'imichaa waliin jiraachaa ture akka ta'e akkuma isa gaa'ila keessatti ulfaa'amee ykn dhalateetti tilmaamni seeraa kan

fudhatamu ta'uu seerichi kallattiidhaan kwt.142 jalatti tumee jira. Kunis seerichi walquunnamtii gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu irraa maatii uumamuuf eegumsaa fi beekamtii kennuu isaa mul'isa. Haaluma walfakkaatuun, hariiroowwan olitti ibsaman kanaan alatti hariiroowwan kan biroo dhiiraa fi dubara tokko jidduutti godhaman seera duratti bu'aa wayiituu kan hin qabne (beekamti seeraa kan hin qabne) ta'uu SMO kwt.139 (1) jalatti ifaan kan tumames yaaduma kana kan cimsuu dha.

Haata'u malee, walquunnamtii gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu kanaaf beekamtiin seerri kenne isa gaa'ilaatiin walqixa ykn tokkoodha jechuu akka hin taane hubachuun kan barbaachisu yoo ta'u, yaadni gama kanaan ogeessotni tokko tokko tarkanfachiisanis guutumatti amansiisaa fi bu'uura seeraa kan qabu ta'ee hin mul'atu. Sababiin isaatis walquunnamtiiwwan lameeniifuu beekamtii fi eegumsi seerri kenne ykn godhe walqixa ykn tokkuma taanaan barbaachisummaa gaa'ilaa gaaffii keessa galchuu akka ta'e ifaan hubatama.

Sababiiwwan kana irraa ka'uudhaan walquunnamtiiwwan lameeniifuu seerichi akka madda argama maatiitti beekamtii fi eegumsa bu'uuraa kan godheef yoo ta'ellee bu'aan walquunnamtiin gaa'ilaan ala dhirsaa fi niitummaan waliin jiraachuu dhuunfaa waliin jiraattotaa fi qabeenya isaanii irratti hordofsiisu kan gaa'ilaa irra xinnaa ta'uu fi eegumsi godhamuufis akkasuma kan gaa'ilaan qixa akka hin taane⁵ yaadni dhiyeessu caalatti seera qabeessaa fi amansiisaa fakkaata.

---

⁵ Olitti yaadannoo lakk.3, FF 124 fi 125. Beekumtii fi eegumsi walqixa yoo kenneef garaagarummaan gaa'ilaa fi gaa'elaan ala waliin jiraachuu jidduu hin jiru jechuu dha. kana malees gaa'ilaa galmeessuudhaaf wanti nama kakaasusi hinjiru. Akkasumas, Gillian Douglas et al, A Failure of Trust: Resolving Property Disputes on Cohabitation Breakdown, 2007, F 8 ilaaluun ni danda'ama.

Kanaaf, gama dhuunfaa waliin jiraattotaa ilaalchisee bu'aan hordofsiisu akkuma warra gaa'ilaatti walkabajuu, walgargaaruu, fi akkaataa dandeettii isaaniitti jireenyaa waliif gumaachuu kan gaafatu⁶ yoo ta'u gama qabeenyaatiin immoo waliigalteedhaan waliin jiraattonni kan murteeffatan ta'ee walquunnamtichi waggaa sadii guunnaan garuu akkuma gaa'ilaatti qabeenya gamtaa kan uumuudha⁷. Walquunnamtiin gaa'ilaan alaa kunis jira jechuudhaaf namoonni kun haalli isaan agarsiisan akka fakkii warra seeraan walfuudhanii tahuun barbaachisaa fi gahaa akka ta'e seerichi ni ibsa⁸. Akkasumas, walquunnamtii saalaa haala baratamaa ta'eefi irra deddeebii qabuun raawwachuu qofaan walquunnamtii gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu kan hin uumne ta'uus seerichi kwt.129 (3) jalatti ifaan tumeera.

Haaluma walfakkaatuun gaa'illi ragga'e jiraachuu mirkaneessuu ilaalchiseetis seerichi tooftaalee adda addaa kan diriirse yoo ta'u isaan keessaa inni bu'uura fi akka qajeeltoo waliigalaatti raawwatiinsa qabu waraqaa ragaa gaa'ilaa dhiyeessu dha⁹. Akkasumas sababiiwwan adda addaa irraa kan ka'e waraqaan ragaa gaa'ilaa kan hin jirre yoo ta'e immoo gaa'illi ragga'e raawwatamuu isaa ragaa gahaa fi amansiisaa biroo kamiyyuu

---

⁶ Olitti yaadannoo lakk.1, kwt.131-133: waliin jiraattonni waliin jireenya isaaniif baasiwwan barbaachisan akkuma humna isaaniitti haguuguuf dirqama qabu. Kunis kunuunsaa fi guddisa daa'immanii kan dabalatu dha.

⁷ Olitti yaadannoo lakk.1, kwt.132 fi 133: walqunnamtii isaanii ilaalchisee waliin jiraattonni qabeenya qaban waliigalteedhaan kan murteessan yoo ta'u, waliigalteen kunis walquunnamtichi waggaa sadii hanga hin guutinitti bu'uura seeraa waliigaltee qabeenyaatiin kan ilaalamu malee seera maatiin miti. Waggaa sadii irraa eegalee garuu waa'een qabeenya isaanii bu'uura seera maatiitiin akkuma gaa'elaatti ilaalama.

⁸ Olitti yaadannoo lakk.1, kwt.129 (1).

⁹ Olitti yaadannoo lakk.1, kwt. 92

dhiyeessuudhaan mirkaneessuu tooftaan jedhu kan tumame¹⁰ yoo ta’u, innis tooftaa haala addaa yeroo waraqaan ragaa gaa’ilaa hin jirre keessatti raawwatamudha. Gaa’ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuun immoo kan mirkanaa’u osoo gaa’ila hin raawwatiin akka dhirsaa fi niitiitti haalli waliin jiraachuu kan jiru ta’uu isaa hubachiisuun ta’a¹¹.

Egaa sirni hundeeffama walquunnamtiiwwan (regular union and irregular union) kanaa maal akka ta’e, bu’aawwan akkamii akka hordofsiisanii, fi tooftaalee akkamiin akka mirkanaa’an seera maatii keessatti kan diriirfame akka ta’e ibsa waliigalaa gabaabinaan akka seensaatti olitti dhiyaaterraa kan hubatamu yoo ta’u, kunis qabxii xiyyeeffannaa barruu kanaatti osoo hin seenin dura yaada waliigalaa karaa saaqu kaahuuf malee kaayyoon ijoon barreessan kun barruu kana dhiyeesseef sirna hundeeffamaa fi bu’aawwan walquunnamtiiwwan kanniinii walcinaa qabuun seera maatii xiinxaluu akka hin taane gamanumaan hubatamuu qaba.

Seensa waliigalaa olitti dhiyaate kana irraa ka’uudhaan kaayyoon ijoon barruu kanaa dhimmoota falmii maatii qabatamaan manneen murtiitti ilaalaman keessatti yeroo waraqaan ragaa gaa’ilaa hin jirre gaa’illi ragga’e jiraachuu mirkaneessuun walqabatee gaa’ilaa fi gaa’ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu addaan baasuu irratti rakkoolee qabatamaa tooftaalee mirkanaa’inaa (methods of proof) qaban agarsiisuu yoo ta’u, kanas qabxiilee gurguddoo lama irratti xiyyeeffachuun dhimmoota qabatamaan deeggaruun seericha xiinxaluu dha. Qabxiileen kunniinis;

---

¹⁰ Olitti yaadannoo lakk.1, kwt. 93; gaa’illi kan hin galmoofne yoo ta’e ykn galmeen yoo bade, gubate, hatamee fi kkf

¹¹ Olitti yaadannoo lakk.1, kwt.136

1^{ffaa} Yeroo waraqaan ragaa gaa'ila hin jirre walquunnamtiin maatii falmii kaase gaa'ila ragga'e moo gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuudha kan jedhu qabatamaan addaan baasuudhaaf tooftaaleen seerri maatii diriirse qaawwa qabaachuu isaanii fi sababii kanaan walquunnamtii falmii kaase irratti murtiileen garaagarummaa garmalee bal'aa ta'e qaban kennamaa jiraachuu kan agarsiisuu fi,

2^{ffaa} Dhimmoonni akkanaa kun iyyata ijibbaataatiin Mana Murtii Waliigala Federaalaa dhaddacha ijibbaataatti yommuu dhiyaatan murtii dhaddachi kun kennaa jiruun walqabatee bu'aa aangoo naannoleen dhimmoota isaanii irratti qaban irratti hordofsiisaa jiru xiinxaluun rakkoo qabatamaa jiru yaada furmaataa waliin kan dhiyeessuu dha.

Qabxiilee kanniin keessatti rakkoon bu'uura ta'e seerota federaalaan kan walqabatu waan ta'eef xiinxalli barruu kanaan godhamus seerota federaalaa qabxiilee kanaaf rogummaa qaban kan akka Seera Maatii Federaalaa fi seera manneen murtii federaalaa irra deebi'uun hundeesse, labsii lakk. 25/88 fa'as kan hammatudha. Bu'uruma kanaan qabxiilee xiyyeeffannaa lameen kana mata duree xiqqaatti hiruudhaan walduraa duubaan akka armaan gadiitti xiinxaluuf ni yaalla.

1.1. WALQUUNNAMTHIWWAN LAMEEN ADDA BAASUUN MI RKANEESSUN WALQABATEE RAKKOO JIRU

Falmiiwwan hariiroo maatii keessatti ka'an keessaa inni guddaa fi bal'inaanis manneen murtiin ilaalamu diiggaa/hiikkaa gaa'ilaa fi qooda qabeenyaa irratti dha. Hiikkaa gaa'ilaa bu'uura adeemsa seeraan ilaalanii murteessuu fi bu'aawwan hiikkaan hordofsiisu irrattis ajaja barbaachisu kennuudhaaf walfalmitoota jidduu gaa'illi ragga'e jiraachuu fi dhiisuu adda baasanii mirkaneessuun kutaa falmichaa isa jalqabaa ykn isa duraa akka ta'e ifa dha. Kunis yeroo hedduu gaaffii gaa'illi ragga'e jiraachuu mirkaneeffachuuf ykn immoo hiikkaan akka mirkanaa'uuf dhiyaatu irratti gareen inni kuun (himatamaan) gaa'ilichi jiraachuu isaa ykn raawwatamuu isaa haaluudhaan falmii yommuu kaasuu mul'ata. Himatamaan ykn qaamni deebii kennu yommuu hin jirres, gaaffii dhiyaate ragaa seera qabeessaan qulqulleessee murtii kennuun hojii mana murtii ta'uun isaa ni beekama. Kanaaf, gaa'illi ragga'e jiraachuu mirkaneessuun dirqama ta'a.

Gaa'illi ragga'e jiraachuu mirkanneessuu ilaalchisees seerri tooftaalee adda addaa sadarkaa isaanii waliin diriirsee jira. Isaanis, akka SMO tti tooftaaleen tumaman, ragaa fuudhaa fi heerumaa dhiyeessuu fi yoo kun hin jirre immoo ragaa biroo gahaa fi amansiisaa ta'e dhiyeessuun gaa'illi ragga'e raawwatamuu mirkaneessuun akka danda'amu tumamee argama¹². Asirratti, qabxiilee gurguddoo lama kaasuun ni danda'ama. Tokkoffaa garaagarumaan

---

¹² Olitti yaadannoo lakk.1, kwt.92 fi 93; Kwt 92 jalatti kan tumame qajeeltoo isa bu'uuraa yoo ta'u, kunis waraqaa ragaa gaa'ilaa dhiyeessuun raawwatamuu isaa mirkaneessuu tooftaa jedhu yoo ta'u, kwtni 93 immoo yeroo waraqaan ragaa kun hin jirre haala addaatiin tooftaa tumamee dha.

SMO fi SMF¹³ ragaalee gaa'illi ittiin mirkanaa'u irratti qaban jiraachuu fi garaagarummaan kunis qabatama hojii irratti rakkoon uumaa jiru maal akka ta'e, fi lammaffaa garaagarummaan kun jiraatus dhiisus yeroo ragaan fuudhaa heerumaa hin jirre gaa'ila mirkaneessuu keessatti gaa'ilaa fi walquunnamtii gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu addaan baasuudhaaf rakkoo jiru dha. Qabxiilee kanniin sirritti xiinxaluuf akka mijatu dursinee mee tooftaalee walquunnamtiiwwan lameen kanniin mirkaneessuuf seerichi diriirse kophaa kophaatti hanga tokko haa ilaallu.

1.1.1. Gaa'illi Ragga'e Jiraachuu Mirkaneessuu

Gaa'illi ragga'e jiraachuun isaa kan ittiin mirkanaa'u seerri maatii tooftaawwan lama kan diriirse yoo ta'u, isaanis waraqaa ragaa gaa'ilaa fi ragaa gahaa fi amansiisaa akka ta'an seericha kwt. 92 fi 93 jalatti tumameera. Tooftaa isa 1^{ffaa} ilaalchisee SMO waraqaa ragaa gaa'ilaa sadarkaa duraa irratti kan kaahee dha. Kallattiidhaanis SMO gaa'illi raawwatamuu isaa mirkaneessuun kan danda'amu, guyyaa gaa'elichi raawwatame ykn sanaan booda akkaataa seerichaatiin qophaa'ee kan kenname waraqaa ragaa gaa'ilaa ykn garagalcha isaa kan mirkanaa'e dhiyeessuudhaan akka tahe dha¹⁴.

Kana jechuun guyyaa raawwii gaa'ilaa sana ykn sana booda waraqaa ragaa qophaaheen ta'uun yoo hubatamu kunis gaa'illi tokko akkaataa sirna aadaas ta'e, amantaan raawatamu galmaa'uu waan qabuuf, kunis tarii raawwii gaa'ilichaa booda kan galmaa'e ta'uu waan danda'uufi dha. Guyyaa sanas ta'e sana booda galmaa'us waraqaan ragaa kun gaa'ilichi yoom, eessattii fi

---

¹³ Kaayyoon qabxii kanaa seerota lameen walcinaatti madaaluuf osoo hin taane bal'ina rakkoo gama kanaan mul'atuu agarsiisuuf barbaachisaa ta'ee waan argameef qofa kan ka'u akka ta'e hubatamuu qaba.

¹⁴ Olitti yaadannoo lakk.1, kwt.92.

akkaataa sirna kamiin akka raawwatame ykn haala biroo kamuu akkaataa sirnoota sadiin keessaa isa tokkoon raawwatamuu gaa'ilichaa kan ibsu ta'uu akka qabu hubatama. Haala kanaanis waraqichi mirkaneessuu kan qabu raawwatamuu gaa'ilaa akka ta'e tumaa SMO kwt.92 irraa ifaan mul'ata. Kanaaf, gaa'ila ragga'e mirkaneessuudhaaf waraqaan ragaa gaa'elaa isa murteessaa fi seerris sadarkaa duraa kan kenneef ta'uun isaa ifaa dha. Kunis, gaa'illi karaa sirna kamuu raawwatamu galmaa'uu akka qabu seerri waan tumeef waraqaan ragaa gaa'ilaa Ittigaafatamaa Galmeessa Haala Hawaasummaa (IGHH) tiin walfuutotaaf waan kennamuuf¹⁵ ragaan kun haala qulqulluu fi amansiisaa ta'een kan argamu ta'uu seerichi waan tilmaamuufi dha.

Haata'u malee, sababa adda addaatiin gaa'illi tokko osoo hin galmaa'in hafuu ykn erga galmaa'e booda galmeen baduu waan danda'uuf yommuu kana gaa'ilicha waraqaa ragaa dhiyeessuun mirkaneessuun rakkisaa ta'a. Yeroo haalli addaa akkasii mudatu, raawwatamuu gaa'ilichaa ragaa biroo gahaa fi amansiisaa ta'e dhiyeessuun hubachiisuun akka danda'amu tumameera¹⁶. Kunis tooftaa isa 2^{ffaa} ta'uu isaati.

1.1.2. Gaa'ilaan Ala Akka Dhirsaa fi Niitiitti Waliin Jiraachuu

Mirkaneessuu

Walquunnamtiin gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu kan mirkanaa'uu ragaa bifa kamiyyuu gahaa ta'e dhiyeessuudhaan yoo ta'u, ijoo mirkanaa'uu qabus haalli dhirsaa fi niitummatti waliin jiraachuudhaa dubartii

---

¹⁵ Olitti yaadannoo lakk.1, kwt.45 (1) fi 42; gaa'illi raawwatame kamiyyuu galmaa'uu akka qabuu fi kanaafis dirqamni IGHH maalfa'a akka ta'e ifaan diriiree tumamee jira.

¹⁶ Olitti yaadannoo lakk.1, kwt. 93(1)

tokkoo fi dhiira tokko jidduu jira moo hin jiru kan jedhudha¹⁷. Haalli kun jiraachuu mirkaneessuufis ragaan dhiyaachuu qabu gosa kamiyyuu ta'ee ijoo dubbii jedhame kun jiraachuu ykn jiraachuu dhabuu isaa haala gahaa fi amansiisaa ta'een agarsiisuu danda'uutu irra jira. Ragaan kunis kan barreeffamaa ykn kan ijaa ykn agarsiisaa (demonstrative) ykn kan biroos yoo ta'e seerichi wanti daangesse kan hin jirree fi garuu haalli gaa'ilaan ala dhirsaa fi niitummaan waliin jiraachuu kan jiru ykn kan hin jirre ta'uu sadarkaa gahaa ta'een amansiisuu danda'uun kan irra jiru akka ta'e ifaan kan hubatamudha¹⁸.

Fakkeenyaaf, haalli walqunnamtichaa jiraachuu isaa akkaataan waliin jiraattonni walqunnamtichaa ittiin jiraatan kan warra dhirsaa fi niitiitiin (gaa'ila raawwataniin) tokko ta'uu fi firootni ykn hawaasnis akka dhirsaa fi niitii ta'anitti kan isaan fudhatu ta'uu ragaan dhiyaate gahatti yoo amansiise walquunnamtichi jira jedhamee tilmaamni ni fudhatama. Kunis, waajjiraalee adda addaa keessatti dhimmoota adda addaatiif galmeeffama raawwatamu irratti dhiirri yookin dubarri tokko niitii kiyya jedhee ykn isheen inni dhirsaa kooti jettee kan galmeessan yoo ta'e, qaamni biratti galmeeffames dhirsaa fi niitii jedhee kan beeku yoo ta'e walquunnamtichi jira jechuudhaaf gahaadha jechuun ni danda'ama.¹⁹

---

¹⁷ Olitti yaadannoo lakk.1, kwt.136 (1 fi 2): haalli kun jiraachuun yoo mirkanaa'e walquunnamtichi jira jechuudhaan tilmaamni seeraa ni fudhatama (keewwatuma kana kwt xinnaa 3).

¹⁸ Olitti yaadannoo lakk.1 kwt.136(3 fi 4): ragaaleen kun walquunnamtichi jiraachuu yoo mirkaneessan tilmaama fudhatamu diiguudhaafis ragaa bifa kamuu gahaa ta'een fashaleessuun nidanda'ama.

¹⁹ Olitti yaadannoo lakk. 3, F127: waliin jiraattonni dhirsaa fi niitii jechuun afoosha (iddirii) keessatti kan hirmaatan yoo ta'e, afooshichis kanuma kan beeku yoo ta'e ykn bulchiinsi

Egaa tooftaalee walquunnamtiiwwan lameen barruun kun irratti xiyyeeffate mirkaneessuuf seerri diriirse kanneen armaan olitti gabaabinaan ibsaman yoo ta'an, bu'uuruma kanaan rakkoo yeroo waraqaan ragaa gaa'ila hin jirre walquunnamtiin falmii kaase gaa'ila ta'uu fi ykn gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu ta'u addaan baasuu irratti rakkoo qabatamaa mul'atuu fi rakkoo kanas SMO fi SMF haala kamiin akka ilaalan itti aansinee haa xiinxallu.

1.1.3. Ragaan Gahaa fi Amansiisaan Walquunnamtiiwwan Lameen

Addaan Baasuu Danda'aa? Garaagarummaa SMO fi SMF

Yeroo waraqaan ragaa gaa'ila hin jirre tooftaan ragaa gahaa fi amansiisaa dhiyeessuun gaa'ilicha mirkaneessuun haala addaatiin kan raawwatamu akka ta'e olitti ibsamee jira. Haala kana keessattis falmii ka'u irratti walfalmitoota keessaa tokko walquunnamtiin isaanii gaa'ila akka ta'e yommuu falmu inni kuun immoo gaa'ila akka hin qabne kaasuun yommuu mormu qabatamaan ni mul'ata. Yeroo kana gareen inni gaa'illi akka jiru falmu ragaa gahaa fi amansiisaa qaba jedhu dhiyeessuun kan dhageessifatu yoo ta'u, gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuunis tooftaa kanaan mirkanaa'uu waan danda'uuf walquunnamtichi kam akka ta'e qabatamaan addaan baasuun rakkisaa ta'a.²⁰

Rakkoo kana furuudhaafis kallattiin hiikkoo SMO fi kan SMF garaagarummaa guddaa kan qaban yommuu ta'u garaagarummaan kunis maalummaa ragaa kallatti kanaan dhiyaatuu irratti osoo hintaane ijoo dubbii ragaan kun mirkaneessuu qabu irrattii dha. Kunis akka SMO' tti waraqaa

---

gandaa akkisitti kan isaan fudhatu yoo ta'e kan jedhan fakkeenyyumaaf kaasuun nidanda'ama.

²⁰ Seera Maatii Federaalawaa (SMF), Lab. Lakk.213/1992, kwt 96, 97 fi 106 (1 fi 2), Walitti yeroo dubbifamu.

ragaas ta'ee ragaan biroo gahaa fi amansiisaan ijooon dubbii isaan mirkaneessuu qaban raawwatamuu gaa'ilichaa akka ta'e kwt.92 fi 93 irraa ifaan yommuu hubatamu, akka SMF' tti garuu yeroo waraqaan ragaa hin jirre ragaan biroo kan mirkaneessuu qabu haalli dhirsaa fi niitummaa (possession of status) jiraachuu isaa akka ta'e agarsiisa²¹.

Bal'inaan ibsuufis, haala olitti ibsuuf yaalameen namni gaa'ila ragga'e qabaachuu isaa himatu tokko ragaa gahaa fi amansiisaa bu'uura SMO kwt.93(1)tiin dhiyeessuudhaan mirkaneesuun kan irra jiru ofii isaatii fi isa waliin fuudhaa fi heeruma nan-qaba nama jedhu wajjiin *gaa'ila raawwachuu* isaati. Kun yoo mirkanaa'e manni murtiitis gaa'illi raawwatamuu tilmaama fudhata jechuu dha²². Gaa'illi raawwatame tokkos diigamuun isaa hanga hin hubachiifamnetti ni jira jechuu dha.

Ragaan “gahaa fi amansiisaa” jedhame kun yeroo hedduu qabatamaan akka beekamutti ragaa namaa yoo ta'u (tarii kan biraa yoo ta'es), ragoonni kunis ga'illi ragga'u raawwatamuu isaa haala gahaa fi amansiisaan mirkaneessan kan jedhamu, gaa'ilichi yoom, eessatti, fi sirna kamiin akka raawwatame yoo agarsiisan ta'us, haala biroo raawwatamuu gaa'ilichaa agarsiisu kamuu bifa gahaa ta'een ibsuudhaan akka ta'e akkaataa ibsa keewwatichaa irra ifaan ni hubatama. Sababiin isaatis, seerichi boqonnaa 3^{ffaa} kwt.19-23 jalatti gaa'illi seera duratti ragga'u ykn beekamtii seeraa qabu sirnoota sadeen ibsaman keessaa tokkoon yoo raawwatame qofa akka ta'ee, fi sirnoota kanneeniin ala kan raawwatamu kamuu bu'aa seeraa kan hin qabne ta'uu kwt. 24 jalatti waan tumameef akka ta'e tilmaamuun ni danda'ama. Kana malees, ragaan gahaa fi amansiisaan akkuma barbaadametti bal'atee kan hiikamuu fi kan

---

²¹ Akkuma lakk.20ffaa, kwt.96. Dabalataanis kanuma kan jabeessu olitti yaadannoo lakk.2 F 116 ilaaluun ni danda'ama.

²² Olitti yaadannoo lakk.1, kwt.93(2).

hayyamamu yoo ta'e barbaachisummaa waraqaa ragaa kan laaffisuu fi galmeeffama gaa'ilaatis kan hin jajjabeessine waan ta'eef kaayyoo seerri galmeeffama gaa'ilaa tumeefis kan fashaleessu ta'a²³. Kana waan ta'eef, ragaan gahaa fi amansiisaa jedhame kun haala raawwatamuu gaa'ilichaa agarsiisuun dhiphatee hiikamuu akka qabu SMO kan yaade fakkaata.

Gama biraatiin SMF kwt.95 jalatti akka tumametti, yommuu waraqaan ragaa gaa'ilaa hin jirre (hin galmoofne ykn bade) gaa'illi ragga'u jiraachuun walquunnamtii haala dhirsaa fi niitummaa (possession of status) mirkaneessuudhaan akka ta'e ibsa. Kunis dhiirri tokko dubartii tokko waliin akka dhirsaa fi niitiitti wal ilaaluun akka dhirsaa fi niitiittis waliin kan jiraatanii, fi maatii fi hawaasni bal'aanis akkasitti ilaaluun kan isaan fudhatu yoo ta'e walquunnamtii haala dhirsaa fi niitii (possession of status) akka qabanitti lakkaa'amu jechuun kwt.96 jalatti ibsa kenneera. Haaluma kanaan, ragaa bifa kamuu dhiyeessuudhaan haalli ibsame kun jiraachuun yoo mirkanaa'e manni murtiitis gaa'illi kan raawwatame ta'uu tilmaama akka fudhachuu qabu seerichi kun kwt. 97(1) jalatti ifaan kaa'eera. Garaagarummaa seerota maatii kana lameen jidduu jiru ifaan hubachuudhaaf tumaalee isaanii kanneen akkuma jiranitti asitti lafa kaa'uun gaarii ta'a.

---

²³ Olitti yaadannoo lakk.2, F 117: haala dhirsaa fi niitummaa hubachiisuun gaa'illi jiraachuu mirkaneessuun kan danda'amu yoo ta'e namoonni gaa'ila raawwachuuf kaka'uumsa dhabuu danda'u, isaan raawwatanis galmeeffachuurraa of qusachuu danda'u. Akkasumas; Richard Frimston, Relationships and Property – Marriage, Registered Partnerships and Co-habitation and their Effects on Property rights (2011), F 22 irratti ilaalaa.

Federal revised family code

Article 95, Proof in Default of Certificate of Marriage

‘When it is difficult to prove marriage by producing the certificate of marriage due to the fact that the marriage has not been registered or such register has been lost, it shall be proved by possession of status of spouse’.

Haaluma kanaan seerichi kun “Possession of status” gaalee jedhuuf kwt.96 jalatti hiikkaa yoo kennu immoo:

Article.96, possession of status (1) definition

A man and a woman are deemed to have the possession of status of spouses when they mutually consider themselves and live as spouses and they are considered and treated as such by their family and the community.

Bu’uruma hiikkoo kenname kanaan walqunnamtiin akkasii jiraachuun yoo mirkanaa’e gaa’illi raawwatamuu isaa tilmaamni akka fudhatamu seerri kun ammas kwt 97(2) jalatti akkasitti tumee argama;

Article 97-(2) Proof of Marriage by Possession of Status

Where a person alleging the existence of marriage proves the possession of status of spouse in accordance with the preceding article, the court may presume that marriage has been concluded.

Gama biraatiin Seera Maatii Oromiyaa keessatti keewwanni dhimmichaaf rogummaa qabu keewwata 93 yoo ta’u innis akkasitti tumamee jira;

(2) Waraqaan Ragaa Fuudhaa-heerumaa Yeroo Hin Jiraannetti

Fuudhaa-heerumni Raawwatamuu Isaatiif Ragaa Dhiyaatu.

1) Galmeessuun fuudhaa-heerumaa osoo hin raawwatamin yoo hafee yookiin sababa galmeen badeef fuudhaa-heerumichi raawwatamuu isaa waraqaa ragaa fuudhaa-heerumaatiin mirkaneessuun kan hin danda'amne yoo tahe, fuudhaa-heerumni raawwatamuu isaa ragaa gahaa fi amansiisaa dhiyeessuudhaan hubachiisuun ni danda'ama.

2) Akkaataa keewwata kana keewwata xiqqaa (1)tti namni tokko ofii isaatii fi isa wajjiin fuudhaa-heeruma nan qaba nama jedhu wajjiin fuudhaa-heeruma raawwachuu isaa mirkaneessuu yoo danda'e, manni murtichaa fuudhaa-heerumni raawwatameera jechuun tilmaama seeraa ni fudhata.

Egaa haala olitti ibsame kanaan yommuu xiinxalamu, 1^{ffaa} akka SMO' tti ijoon dubbii mirkanaa'uu qabu jiraachuu walqunnamtii haala dhirsaa fi niitummaa (possession of status) osoo hin taane, raawwatamuu gaa'ilichaa yommuu ta'u akka SMF' tti immoo garagaltoo kanaati²⁴. 2^{ffaa}, ragaan gama

---

²⁴ Tumaalee seerota maatii lameen kana walcinaa qabuun yommuu xiinxalamu SMO gaa'ila ragga'u walqunnamtii biroo irraa adda baasuuf ijoon mirkanaa'uu qabu raawwatamuu gaa'ila akka ta'e itti yaadee kan tume fakkaata. SMF immoo "possession of status" gaalee jedhu irraa hubachuun akka danda'mutti haalli dhirsaa fi niitummaa yoo hubachiifame raawwatamuu gaa'ila agarsiisuu osoo hin barbaachisiin gaa'illi ragga'e jiraachuu isaa tilmaamni fudhatamuu akka qabu kan ibsu dha. Kun immoo raawwatamuun gaa'ila yoo ijoo hin ta'iin haalli dhirsaa fi niitummaa jiraachuun walqunnamtii gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliinjiraachuu (irregular) ta'e keessattis waan mul'atuuf qabatamaan walqunnamtiiwwan kanneen adda baasuuf rakkisaadha.

kanaan dhiyaatus akka SMO' tti iddoo, yeroo fi sirna gaa'ilichi itti raawwatame kan ibsuu dandaa'u yoo ta'u, akka SMF tti garuu ragaan kun walfuutonni jedhaman kun akka dhirsaa fi niitiitti of ilaaluun kan waliin jiraatan ta'uu fi ragoonni kunis akkasitti iaaluun kan fudhatan ta'uu yoo mirkaneesse, raawwatamuu gaa'ilichaa ykn, iddoo, yeroo, fi sirna ittiin raawwatame beekuun ykn ibsuun dirqamaa miti²⁵.

Dhumarrattis, SMF keessatti tumaaleen walquunnamtii haala dhirsaa fi niitummaa (possession of status) akka ragaa mirkanaa'ina gaa'ilatti kaa'an keewwatoota 95 fi 97, SMO keessatti bifa hiikkaa addaa qabuun kan tumaman yoo ta'u SMF kwt.96 immoo SMO keessa gonkumaa kan hinjirre ta'uun ifaan hubatama. Bu'uura kanaan akka SMOTTi gaa'ila fi gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu addaan baasuun kan danda'amu yoo ta'u, akka SMFTti garuu rakkisaa akka ta'e hubachuun ni danda'ama.

Qabxii kana ilaalchisee qabatamni hojii maal akka fakkaatu yommuu xiinxalamu akka naannoo Oromiyaatti manneen murtii aanaalee fi ol'aanaan dhimmoota ilaalan irratti kallattii SMF hordofuudhaan murtii yommuu kennan manni murtii waliigalaa fi dhaddachi ijibbaataa Oromiyaa immoo kallattii SMO irratti hundaa'uun kan murteessan ta'uun ni mul'ata. Gama federaalaatiinis manneen murtii sadarkaa jalqabaa fi ol'aanaa tokko tokko immoo seruma maatii federaalawaa kana akkaataa SMO' tti hiikuun yoo murteessan mula'tu. Manni murtii waliigala federaalawaa dhaddachi

---

²⁵ Haata'u malee, tumaaleen SMF kunniinis dhiphatanii akka raawwii gaa'ilichaa guyyaa, iddoo, fi sirna raawwii isaa mirkanaa'uu gaafatanitti hiikamuu akka qaban kan hubachiisan yaadonna hedduun ni jiru: fakkeenyaaf; Olitti yaadannoo lakk, 2 FF 118 fi 119, Akkasumas murtiilee filatamoo M/M/W/F/I/ kitaaba 2^{ffaa}, fuula 349-351 (1992) ilaaluun ni danda'ama.

ijibbaataa immoo hiikkaa kenneen SMF kan hordofe ta'uutu hubatama²⁶. Haaluma kana mirkaneessuuf fakkeenyoጥa muraasa haa ilaalluu²⁷.

Dhimmichi Mana Murtii Waliigala Federaalawa Itiyoophiyaa Dhaddacha Ijibbaataatti²⁸ kan dhiyaateedha. Kan jalqabes Bulchiinsa Mootummaa Biyyoolessa Naannoo Amaaraatti M/M/ Aanaa irratti yoo ta'u, iyyattuun ammaa himata dhiyeessiteen D/kennaa waliin bara 1972 eegalee gaa'ilaan waggoota 25'f waliin jiraachuu fi yeroo kana keessattis ijoollee shan walirraa argachuu ibsitee amma garuu D/kennaan gaa'ila hin qabnu jechuudhaan dirqama dhirsummaa waan bahuu dideef waamamee gaafatamee gaa'ilichi akka mirkanaa'u, hinjiru yoo jedhame immoo gaa'ilaan ala dhirsaa fi niitummaan waliin jiraachuun mirkanaa'ee bu'uura kanaan qooda qabeenyaa irratti murtiin akka kennamuuf gaafatee jirti.

D/kennaan immoo deebii kenneen iyyattuu waliin waggoota 25'f waliin jiraachuu fi yeroo kanatti ijoollee shan walirraa uumachuus kan amane yoo ta'u, gama birootiin immoo iyyattuun niitii isaa osoo hin taane hojjattuu isaa kan turte ta'uu fi gaa'illi ishii waliin raawwates kan hinjrre ta'uu ibsee waakkatee jira. M/M/ Aanichaatis falmii fi ragaa bitaa fi mirgaa qoratee murtii kenneen gaa'illi raawwatame waan hin jirreef iyyattuun niitii

---

²⁶ Galmeewwan Ijibbaataa Lakk.11213, (1999), 11136, (1999) fi, 10477, (1999), Mana Murtii Waliigala Federaalawaa Dhaddacha Ijibbaataa (MMWF) (1999).

²⁷ Dhimmoota kanaan alattis hojmaanni qabatamaa kun jiraachuu isaa leenjii hojii irraa yeroo dheeraa marsaa 2^{ffaa} - 5^{ffa}tti Inistiitiyuutii Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qo'annoo Seeraa Oromiyaatti Ammajjii 1/2002 – Gurraan dhala 29/2004tti kennamaa ture irratti abbootiin seeraa fi Abbootiin Alangaa hirmaatan hedduun leenjii seera maatii irratti kenname irratti marii godhameen yaadni dhiyeessan ni mirkaneessa.

²⁸ Galmee Ijibbaataa Lakk. 33126, MMWF, Dhaddacha Ijibbaataa (2000), (dhimma kana ilaalchisee seerri maatii Naannoo Amaaraa isa tumaa seera maatii federaalawaan kan walfakkaatuudha).

D/kennaatii miti jedhee jira. M/M/ Ol'aanaa fi waliigalaa naannichaatis murtii kana kan cimsan yoo ta'u iyyattuunis murtii kana komachuun dhimmichi dhaddacha ijibbaataa kanaaf kan dhiyaatee dha.

Dhaddachi ijibbaataatis iyyattuun gaaffii ga'illi ragga'e jiraachuu fi filannoodhaanis gaa'ilaan ala waliin jiraachuu dhiyeessite M/M/ jalaa kufaa gochuun isaanii seera qabeessa ta'uun isaa waan qulqullaa'u qabu waan ta'eef iyyaticha fuudhee ilaaluu isaa ibsee jira. Akka ilalettis, ga'illi jiraachuu fi dhiisuu irratti dogongorri madaalli ragaa raawwatame komii jedhu bu'uura seeraa hinqabu jechuun kan kuffise yoo ta'u gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu irratti garuu murtiin M/M/ jalaa kenne dogongora kan qabu ta'uu eeruudhaan dhaddachi kun diigee jira.

M/M/Aaanichaatti ragaalee iyyattuun dhiyeessite keessaa tokko ilma walfalmitootaa kan hangafaa yommuu ta'u, innis iyyattuu fi D/kennaan haadhaa fi abbaa isaa akka ta'anii fi kanas dhirsaa fi niitiidha jedhee kan beeku ta'uu isaa ragaa bahuu isaa garagalcha galmee jalaa keessaa dhaddachi ijibbaataa kun hubachuu ibsee jira. M/M/ jalaa garuu ga'illi raawwatamuu isaa ragaan dhiyaate kan hin mirkaneessiin ta'uun alattis gaa'ilaan ala waliin jiraachuullee mirkaneessuuf ragaan kun gahaa miti jechuuni kan murteesse.

Dhaddachi ijibbaataa garuu murtii kenne keessatti xiinxalaa fi qeeqa kaa'een,^{1ffaa} walfalmitoonni kun waggoota 25f waliin jiraachuu fi yeroo kanattis ijoollee shan waliin horachuu isaanii iyyattuun ibsitee D/kennaanis kan amane yoo ta'u, kun immoo haala akka dhirsaa fi niitummaatti waliin jiraachuu dhiira tokkoo fi dubartii tokkoo caalaatti kan agarsiisuu fi, ^{2ffaa} immoo jechi ragummaa ilmi isaanii kenne walfalmitoota akka dhirsaa fi niitiitti kan beeku ta'uun isaa walumatti gaa'ilaan ala akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu ilaalchisee ulaagaalee SMF fi Seerri Maatii Naannoo

Amaaraa gaafatan guutumatti kan guute ta'ee waan argamuuf iyyattuun D/kennaa waliin gaa'ilaan ala dhirsaa fi niitummaan waliin jiraataniiru, jedhee murtiin M/M/ Naannichaa kennan dogongora qaba jechuun diigeera²⁹.

Haaluma kanaan dhimma dhirsaa fi niitummaa Mana Murtii Federaalaa Sadarkaa³⁰ Jalqabaatti ilaalame tokko irratti, himattuun aadde Abrahet Akaala abbaa warraa kiyya kan jettu du'aa waliin gaa'ila kan qabdu ta'uu ishee manni murtii akka mirkaneessuuf gaaffii dhiyeessite irratti himatamaan abbaa Taaytaa wabii hawaasummaa waan mormeeff, m/murtiichaatis himattuun ragaa akka dhiyeessitu gaafatus, ragaan fuudhaafi heerumaa waan hin jireef himattuun ragaa namaa dhiyeessuun caqasiiftetti. Ragoonnis jecha kennaniin himattuufi du'aan yoom akka wal fuudhaniifi sirna kamiin akka gaa'ila raawwatan kan hin beekne ta'uu ibsanis dhirsaa fi niitii (possession of status) kan turan ta'uu mirkaneessaniiru. Manni murtiichaatis, bu'uura SMF keewwatoota 96 fi 97 tiin gaa'illi himattuu mirkanaa'uu ibsuudhaan nitummaa himattuu mirkaneesseera.

Haata' u malee, himatamaan murtii kana komachuudhaan mana murtii ol'aanaa federaalaatti oliyyata dhiyeesseen, m/murtii jalaatti ragoonni himattuudhaa jecha ragummaa kennaniin gaa'illi jedhame yoom, eessattii fi haala sirna kamiin akka raawwatame osoo hin ragiin gaa'illi tureera jechuun m/murtii jalaa murtiin kenne dogongora kan qabu ta'uu ibseera. Manni murtii³¹ oliyyannoo dhagahe garuu murtii kenne keessatti xiinxala kaa'een ragoonni himattuudhaa bu'uura SMF kwt.96 tiin haalli dhirsaa fi niitummaa

---

²⁹ Olitti yaadannoo lakk. 26.

³⁰ Galme'e Ijibbaataa, Lakk. 11477/95, Mana Murtii Waliigala Federaalawaa, Dhaddacha Ijibbaataa (1995)

³¹ Olitti yaadannoo lakk.26

jiraachuu raguun isaani ifa ta'uun alattis oliyyataanis komiin gama kanaan qabu kan hin jirree ta'uu ibsuudhaan akkaataa kanaanis iddoo, yeroo fi sirna raawwii gaa'ilichaa beekuudhaaf ykn raguudhaaf ragoonii dirqama hin qaban jedhee murtii m/murtii jalaa cimseera.

Dhimmuma walfakkaatu kan biroo irratti manni murtii sadarkaa jalqabaa federaalaa³² tokko murtii kenneen “ragoonni himattuu haalli dhirsaa fi niitummaa jiraachuu haa ragan malee raawwatamuu gaa'elichaa waan hin beekneef gaa'elichi hin mirkanoofne.” jedhee gaaffii himattu kufaa godheera. Himattuunis gara mana murtii ol'aanaatti yommuu oliyyattu, manni murtii ol'aanaan immoo “ragoonni himattuudhaa himattuu fi du'aan dhirsaa fi niitummaan waliin jiraachaa turuu fi isaanis haaluma dhirsaa fi niitummaatti kan isaan beekan ta'uu kan ragan bu'uura SMF kwt.96 tiin haalli dhirsaa fi niitummaa (possession of status) jiraachuu mirkaneessanii osoo jirani m/murtii jalaa gaa'elli raawwatamuu tilmaama fudhachuu osoo qabu gaaffii himattu kufaa gochuun isaa sirrii miti.”³³ jedhee murtii jalaa diiguun niitummaa oliyyattu mirkaneesseera.

Ta'us dhimmichi oliyyannoon Mana Murtii Waliigala³⁴ Federaalawaatti dhiyaatee ilaalamun murtiin M/Murtii ol'aanaa diigamee murtiin M/Murtii sadarkaa jalqabaaa cimeera. M/Murtii Waliigalaa kun sababii ibseen “ragoonni himattuudhaa haallii dhirsaa fi niitummaa jiraachuu haa ragan malee himattuu fi du'aa giddutti gaa'elli raawwatamuu waan hin mirkaneessineef gaa'elichi himattuu fi du'aa jidduu ture jira gara jedhutti gahuun hin danda'amu. Raawwatamuu gaa'elaa yoo hin mirkaneessine

---

³² Galmeo Oliyyannoo Lakk. 79192/95, MMWF (1995)

³³ Olitti yaadannoo lakk.26.

³⁴ Galmeo Oliyyannoo, Lakk.11477/95, MMWF (1995)

immoo gaa'elaa fi gaa'elaan ala akka dhirsaa fi niitiitti jiraachuu addaan baasuuf hin danda'amu" jedheera.

Gama Manneen Murtii Naannoo Oromiyaatti yoo dhufnu immoo, dhimmuma walfakkaatu kan olitti ilaalame irratti murtiileen adda addaa kan kennaman jiraachuu isaanii hubanna. Isaanis, dhimma Mana Murtii Aanaarratti jelqabee ol'iiyannoon hanga Mana Murtii Waliigala Oromiyaatti ilaalamee boodas Dhaddacha Ijibbaataa gahee achirraayis Mana Murtii Waliigala Federaalawaa Dhaddacha Ijibbataatti³⁵ xumurame tokko akkuma fakkeenyaatti haa ilaalu.

Dhimmichi iyyattuu aaddee Fallaqachii fi deebi kennaa Ajajaa dhibbaa Taaddasa Ayyalaa namoota jedhaman jidduu kan ture yoo ta'u iyyattuun D/kennaa waliin bara 1995 irraa eegaluun walfuudhanii waliin jiraachuudhaan ijoollee jaha (6) walirraa horachuu ibsitee waldiddaan isaan giddutti kan uumame ta'uu eeruudhaan dhimmichi karaa jaarsota firaatti qajeelfamee furmaanni akka kennamuuf Mana Murtii Aanaa Walmaraatti iyyannoo dhiyeefatteerti. Deebii kennaan garuu, fuudhaa fi heerumicha waan haaleef manni murtii ragaa namaa fi barreeffamaa iyyattuun dhiyeessite dhagaheera.

Ragoonni iyyattuutis, iyyattuu fi D/kennaan abbaa warraafi haadha warraa ta'anii waliin jiraachuu isaanii fi ijoollee jaha (6) akka walirraa horatan kan beekan ta'uu yoo raganis, jarreen kun yoom akka walfuudhanii fi sirna kamiin fuudhaa fi heerumicha akka raawwatan garuu kan hin beekne ta'uu ibsanii jiru. Kana malees, ragaan barreeffamaa dhiyaates Abbaa Taaytaa Sooramaa fi Wabii Hawaasummaa(ATSWH) irraa kan barraahe yoo ta'u, foormii D/kennaan afoosha (iddirii) magaalaa Holotaatti guute irratti

---

³⁵ Galmees Ijibbaataa Lakk. 11136/99, MMWF Dhaddacha Ijibbaataa (1999)

iiyattuun haadha warraa isaa ta'uu ishee kan itiiigalmeessisiise akka ta'e kan hubachisuu dha. Bu'uruma kanaan Manni Murtii Aanichaa bitaa fi mirga falmisiisee ragaas eega qorateen booda "iiyattuu fi D/kennaa jidduu haalli fuudhaafi heerumaa jiraachuu ragaan waan mirkaneesseef walfalmitonni haadha warraa fi abbaa warraati (gaa'illi ni jira)" jedhe murtii kenneera³⁶ .

Manni Murtii Aanichaa murtiin kenne kun bu'uura SMO kwt.93 tiin ta'us, haalli keewwatacha ittiin hiike/hubate garuu akkaataa SMF ykn seera hariiroo hawaasaa isa durii keessatti tumameen ta'uu isaatu mul'ata. Haaluma kana irratti hundaa'uudhaan D/kennaan murtii M/Murtii Aanaa Walmaraa kana komatee Mana Murtii Ol'aanaatti ol'iiyatus manni murtii kun garuu "komichi kan dhiyeessisuu miti" jechuun ol'iiyaticha kufaa waan godheef ammas D/kennaan dhimmicha Mana Murtii Waliigala Oromiyaa (MMWO) tti ol'iiyannon dhiyeessee jira³⁷ .

MMWO ol'iiyannoo kana fuudhee eega ilaalee booda *jechi ragootaa walfuutonni yoom, eessattii fi, sirna kamiin akka walfuudhan kan hin beekne ta'uu fi, ragaan barreeffamaa ATSWH irraa dhiyaates mataa isaatiin fuudhaa fi heerumni raawwatamuu kan hin mirkaneessine ta'uu akka xiinxalaatti ibsuudhaan, "haala kanaan fuudhaa fi heerumni raawwatamuun osoo hin mirkanaa'iin gaa'illi ni jira jedhamee murtiin jalatti kenname seeraan ala"* jechuun diigeera. Iiyattuunis, MMWO murtii mana murtii jalaa diigee gaa'elli hin jiru jechuun murtiin kenne dogongora seeraa bu'uuraa kan qabuu dha jechuun MMWO Dhaddacha Ijibbaataatti iyyattus dhaddachi kun garuu "dogongorri seeraa kan bu'uuraa hin jiru" jechuun iyyata dhiyaateef kufaa godheera. Kanumaan iyyattuun dhimmicha MMWF

---

³⁶ Akkuma 35ffaa.

³⁷ Akkuma 36ffaa.

Dhaddacha Ijibbataatti dhiyeeffatteerti. Mannii Murtii Federaaalawaa immoo murtii Manneen Murtii Waliigala Oromiyaa ol'iyyannoo fi ijibbata irratti kennan diiguun kan murteesse iyyattuufi D/kennaa jidduu gaa'elli jiraachuu isaati³⁸.

MMWF dhaddachi ijibbaataa kun sababii yommuu ibsu, *“haalli abbaa warraa fi haadha warraa jira jechuun kan danda’amu dhiirrii tokkoo fi dubarri tokko abbaa warraa fi haadha warraati waliin jechuun kan waliin jiraatan yoo ta’ee fi namoonni biroo fi firoottan isaaniitis haaluma kana kan beekan ta’uu yoo mirkaneessan akka ta’e seerri ni tuma. Haala abbaa warrummaa fi haadha warrummaa kana bu’uura seerri tume kanaan hubaachiisuun yoo danda’ame fuudhaa fi heerumni ni jira jechuun tilmaamni fudhatamuu akka qabu seerri ifaan kaa’ee jira. Kanaaf, haalli kun jiraachuu hubaachiisuudhaaf fuudhaa fi heerumni yoom akka raawwatamee fi sirna kamiin akka raawwatame ragaan akka itti dhiyaatu/mirkaneessu seerri hin dirqisiisu”* jechuun murtii Mana Murtii Aanaa fi kan Ol’aanaa cimseera.

Murtiilee olii irraa akka hubatamutti akka SMO kwt 93tti ijoon mirkanaa’uu qabu *“raawwatamuu gaa’ilaa”* aka ta’e tumuun isaa rakkoo gaa’ilaa fi walquunnamtii gaa’ilaan ala akka dhirsaa fi niititti waliin jiraachuu adda baasuu irratti mudatu hambisuudhaaf kan yaade fakkaata. Hiikkaan SMF kwt.96 irratti hundaa’e garuu rakkoo kana hin furu. SMO kwt 136(2) jalatti gaa’ilaan ala walquunnamtii akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuun kan mirkaanaa’u, walfuudhuu baatanillee, dhiirri tokkoo fi dubartii tokko haala dhirsaa fi niitummaatiin kan waliin jiraatani fi hawaasniifi maatiin isaanitis

---

³⁸ Akkuma 37ffaa.

haaluma kanaan kan beekan ta'uu hubachiisuudhaan akka ta'e tumamee jira, seerri maatii federaalawaatis kanuma hima.

Egaa, gaa'ila ragaa amansiisaa fi gahaadhaan mirkaneessuu irratti tumaan SMF kwt.96 kan kaa'e walquunnamtii gaa'ilaan alaa kana mirkaneessuuf kan tumame waliin haala adda baasuuf rakkisaa ta'een walfakkaata³⁹. SMO garuu walquunnamtiiwwaan kanneen lameen mirkaneessuu keessatti ijoo dubbii ta'uu qabu ifa godhee tumeera. Kunis, *gaa'ila yoo ta'e raawwatamuun isaa (conclusion) mirkanaa'uu kan qabu yoo ta'u, walquunnamtii gaa'ilaan ala waliin jiraachuu yoo ta'e immoo haalli walquunnamtichaa (possession of status) jiraachuu mirkaneessuu akka ta'e adda bahee jira.*

Gama biraatiin muxannoon biyyoota birootis asirratti yoo ilaalamu rakkini walfakkaataan kan jiru ta'uu agarsiisa. Fakkeenyaaf, dhimma biyya Ameerikaatti ka'e tokko irratti iyyattuun “abbaan warraa koo waan du'eef mirgi niitummaa koo naaf haa kabajamu,” jechuun yoo gaafattu, maatiin du'aadhaa immoo “iyyattuun du'aa waliin fuudhaa fi heeruma waan hin raawwatiniif mirgi gaafattu hinjiru,” jechuun mormaniiru. Manni Murtii dhimmicha ilaale garuu hiikkoo seeraa irratti qajeelfama “juurii”n /jury

---

³⁹ Olitti yaadannoo lakk, 4 (Gillian Douglas et al), FF 10-11; ‘Gillian Douglas’ rakkoo kana yoo ibsan: “A number of qualitative research studies have explored the attitudes of cohabitants in order to determine whether the nature of their commitment to each other is different from that of spouses. For the contingently committed who viewed their relationship as not yet ready or appropriate for marriage, but who also recognised that, with the passage of time, it had become marriage-like in terms of its economic implications for the partners, a protective regime which still does not carry all the same rights and duties as marriage appeared preferable. These researchers have concluded that cohabitation involves the same level of commitment as marriage and as a result no practical difference can be made between these two unions factually” jedhu.

members/ kenneen “iyyattuun qabiyyee lafa du’aadhaa argachuuf himata dhiyeessiteef ishii fi du’aa jidduu gaa’illi jiraachuu mirkaneessuu keessatti sadarkaa madaallii isa ol’aanaa agarsiisuun ishii irraa hin eegamu, kunis qabatama raawwatamuu gaa’ilichaa mirkaneessuun dirqamaa miti.

Akka dhirsaa fi niitiitti du’aa waliin jiraachaa turuu isaanii gochootaa fi dubbii du’aan akka niitiitti ishee fudhachuu isaa agarsiisan hubachiisuun gahaadha”⁴⁰ jechuun gaa’illi yoom, eessattii fi sirna kamiin akka raawwate mirkaneessuun dirqama akka hinta’iin ibseera. Manni Murtii Waliigalaa Naannoo ‘*Wiskoonsiin*’ dhimmicha ol’iyyannoon ilaalee murtii kenneen immoo “gaa’illi jiraachuun iddoo, yeroo fi haala raawwii isaa agarsiisuun mirkanaa’uu qaba”⁴¹ jechuun murtii jalaa diigeera.

Walumaagalatti, rakkoo qabatamaa gama kanaan jiru furuu keessatti kallattiin hiikkoo SMO’ tiin fudhatame dhama qabeessa ta’ee mul’ata. Kunis gaa’ila mirkaneessuuf ragaan dhiyaatu kamiyyuu raawwatamuu gaa’ilichaa hubachiisuu kan danda’u ta’uu akka qabu yommuu ta’u, haalli waliin jireenya dhirsaa fi niitii jiraachuu hubachiisuun immoo walquunnamtii gaa’ila osoo hin raawwatin akka dhirsaa fi niitiitti waliin jirachuu mirkaneessuuf kan oolu akka ta’eedha. Haa ta’u malee kallattii kana hordofuu irratti murtii Murtii Waliigala Federaalaa Dhaddachi Ijibbaataa

---

⁴⁰ Obboo Xilahun Tashooma, Gaa’ilaan ala akka gaa’ilaatti waliin jiraachuu durii fi barana, Barruu Abukaattota Itiyooophiyaa Jiildii 2^{ffaa}, Lakk.1^{ffaa} (1999), F108 (hiikkoon kan barreessaa ti).

⁴¹ Akkuma 40^{ffaa}, F 109; akka obbo Xilaahun caqasanitti manni murtii ol’iyyannoo kun murtii kenne keessatti sababii kaa’een dhimmoota akkanaa keessatti raawwatamuun gaa’ilaa yoo mirkanaa’uu baate haalli dhirsaa fi niitii jiraachuu qofa hubachiisuun walquunnamtiin falmii kaase gaa’ila ta’uu fi kan gaa’ilaan alaa ta’uu addaan baasuu kan hin dandeenye akka ta’ee fi kanaan olittis ulfinaa fi eegumsa addaa seerri dhaaba gaa’ilaaf godhe kan xinneessu akka ta’e ibsaniiru.

gama kanaan kenne kallattii SMOOn tumame irraa adda ta'uun isaa rakkoo qabatamaa kan biroo uumeera. Kanas akka itti aanutti ilaaluuf yaalla.

1.2. BU'AA MURTIIN MANA MURTII WALIIGALA FEDERAALAA SEERA MAATII OROMIYAA IRRATTI QABU

Manni Murtii Waliigala Federaalawaa Dhaddachi Ijibbaataa murtii abbootii seeraa shanii gadi hin taaneen kennu irratti kallattiin hiikkoo seeraa kaa'uu manneen murtii Naannolees ta'e kan Federaalaa hunduma irratti bu'aa dirqisiisu hordofsiisuun isaa bu'uura labsii lakk, 454/97 kwt 2(1)n tumamuun ni beekama. Akkaataa kanaan dhimma qabatamaa armaan olitti ilaalame galmee ijibbaataa lakk.11136/99 ta'een qabxii ijoo seeraa (SMO kwt. 93 ykn SMF kwt. 96) armaan olitti xiinxalle irratti kallattii hiikkoo tumaa SMF keewwattoota 96 fi 97 deeggaru fi kan SMO kwt 93 irraa faallaa ta'e dhaddichi ijibbaataa kun kennee jira.

Kunis yeroo waraqaan ragaa gaa'ila hin jirre gaa'illi ragga'u jiraachuu isaa haala dhirraa fi niitummaa hubachiisuun (possession of status) mirkaneessuun kan danda'amu ta'uu fi ragaan gama kanaan dhiyaatus haalichi jiraachuu yoo agarsiise gaa'ilichi raawwatamuu isaa ibsuun/beekuun kan irraa hin eegamne akka ta'e hiikkoo akeeku dha. Kallattiin hiikkoo kunis bu'uura seera maatii kamiin akka kenname dhaddachichi ifaan kaa'uu baatus, xiinxala murtii kenname irraa garuu bu'uura SMF kwt.96 fi 97'n akka ta'e tilmaamuun ni danda'ama.

Sababiin isaatis, 1^{ffaa} hiikkaan kun tumaalee SMF eeraman kana keessaatti akkuma jirutti ifaan kan taa'aniidha. 2^{ffaa}, bu'uura Seera Manneen Murtii Federaalawaa dhaabe Labsii Lakk. 25/88 tiin, manneen murtii federaalawaa seerota Federaalawaa fi kan Naannoleetis hiikuu akka danda'an ifaan tumameera. Haata'u malee, yeroo seerri Federaalawaa fi kan Naannoo walitti

bu'an/garaagarummaa qabaatan manneen murtii federalaawaa seera federaalawaa fudhachuu akka qabanis labsiin kun tumeera. Tumaan labsichaatis:

Federal Courts' Proclamation no. 25/96

Art 6. Substantive Laws to be Applied by Federal Courts

1) Federal Courts shall settle cases or disputes, submitted to them within their jurisdictions on the bases of:

a) Federal laws and international treaties;

b) Regional laws where the cases relate to same;

2) Regional laws to be applied pursuant to sub-Article 1(b) hereof shall not be applicable where they are inconsistent with federal laws..." kan jedhu dha.

Waan ta'eefis, SMF (keewwattoota 96 fi 97) fi SMO (kwt.93) dhimma amma ilaalle irratti garaagarummaa waan qabaniif, Manni Murtii Waliigala Federaalaa Dhaddachi Ijibbaataatis bu'uura labsii olitti tuqameetiin SMO dhiisee SMFn ilaaluun isaa bu'uura aangoo ijibbaataa Heera Mootummaa Rippaabilika Dimokiraatawa Federaalawa Itiyoophiyaa keewwattoota 80(3(a)) fi labsii lakk, 454/97n kennameefiin yoo ilaalamu sirrii hin fakkaatu.

Sababiin inni duraatis, dhimmichi dhimma hariiroo maatii ta'uu fi hariiroo maatii irratti immoo naannoleen akkaataa qabatama naannoo mataa mataa isaanii irratti hundaa'uun seera maatii naannoo ofii isaanii baafachuuf

aangoo hundee heeraa⁴² kan qaban yoo ta’u, Seerri Maatii Oromiyaatis bu’uruma kanaan kan bahedha. Kana malees dhimma akkanaa irratti falmiin ka’u jalqabumaayyuu sadarkaa mana murtii waliigala naannichaa dhaddacha ijibbaataa irra darbuu akka hin qabnee fi tumaana heerichaa kwti 80(3/a) fi labsii lakk, 25/88 kwti 6(2) dhimmoota aangoo bu’uuraa naannolee jalatti argaman kan hin ilaallanne akka ta’e kaayyoo hundeeffama sirna federaalaa bu’uura heerichaan⁴³ xiinxaluun hubachuun ni danda’ama.

Gama biraatiin yaada faallaa kanaa irratti hundaa’uun dhimmi maatii kun Naannoo Oromiyaa irra darbee Mana Murtii Waliigala Federaalaa Dhaddacha Ijibbaataa gahuu ni danda’a osoo jedhameeyyuu dhaddachi kun aangoon isaa dogongora seeraa raawwatame sirreessuu waan ta’eef dhimmicha kan ilaaluu qabu bu’uura seera manni murtii dogongora raawwate jedhame dhimmicha ittiin murteesseen ta’uu akka qabu hubachuun nama hin rakkisu. Kanaaf dogongorri manneen murtii Oromiyaa hiikkoo seera maatii Oromiyaa irratti raawwatan sirraa’uu kan qabu bu’uuruma seera maatii Oromiyaan ta’uu qaba malee bu’uura seera federaalawaan ta’uu hin qabu.

---

⁴² Heera Mootummaa Rippaablika Dimokiraatawa Federaalawaa Itoophiyaa (HMRDFI), labsii lakk, 1/87, kwt 52 (1): dhimmoota mootummaa federaalawaaf ifaan ifatti hinkennamin irratti naannoleen aangoo kan qaban akka ta’e kan tumame yoo ta’u, aangoon kunis aangoo seera baasuu, raawwachiisuu fi hiikuu kan hammatu ta’uu isaa sirna ‘loogikaawaan’ hubachuu ni danda’ama. Dhimmoota akkasii keessaa hariiroon maatii isa tokko dha.

⁴³ Aangoo ijibbaataa manneen murtii naannolee irratti aangoon ijibbaataa mana murtii federaalaaf kenname dhimmoota bu’uuraa kan federaalaa ta’an (fkn heericha kwt 55) irratti aangoo abbaa seerummaa bakka bu’ummaan heericha kwt 78(2) jalatti naannoleef kenname irratti murtii manneen murtii naannolee kennan qofa akka ilaallatuu fi labsiin lakk, 25/88 kwt 6(2) bu’uruma kanaan hiikamuu akka qabu ejjannoo ogeessonni hedduun qabanidha.

Akkaataa kanaan dhimma olitti eerame keessatti dhaddachi ijibbaataa kun murtii laateen SMO kwt.93f kallattii hiikkoo kan kenne osoo hin ta'iin bu'uura SMF keewwatoota 96 fi 97'n tumaa SMO kufaa kan godhe ta'uu isaa kan mul'isu dha. Kun immoo dogongora seeraa sirreessuu osoo hin taane seera mootummaan naannichaa baase fooyyessuun garaagarummaa hin qabu. Kanaaf, yaada sammuu sababa qabeessaa fi “loojikaawaa” ta'een yommuu ilaalamu manneen murtii Oromiyaa kallattii hiikkoo seeraa Dhaddachi Ijibbaataa Federaalaa kenne kana hordofuuf kan dirqaman hiikichi SMO'f kan keenname yoo ta'e malee sababa lab. lakk. 25/88'n seerri maatii Oromiyaa hafuun isaa ol'aantummaa seera federaalawaa kan isa irratti fidu miti jechuun falmuun caalatti dhama qabeessa ta'ee mul'ata.

Haaluma kanaan, Heera Mootummaa Naannoo Oromiyaa isa fooyya'e kwt. 47(3(b)) jalatti akka tumametti Caffeen seerota heera ykn seera federaalaan walitti bu'an hin baasu kan jedhu ifaan kan tumame yoo jiraatellee dhimmoota bu'uuraan aangoo federaalawaa ta'an raawwiidhaaf akka mijatuuf aangoo dambiilee fi qajeelfamoota dhimmoota akkasii kanarratti baasuu bakka bu'ummaan caffeeff kennaman kan ilaallatu akka ta'etti tumaan heerichaa (kwt.47(3/b)) kun yoo hiikkame malee dhimmoota akka maatii bu'uuraan aangoo naannolee jala jiran irrattis seerota caffeen baasu hunda akka hammatutti hiikuun jufunfula (absurdity) kan hordofsiisu waan fakkaatuuf falmiin tarii gama kanaan ka'uu malus kan deemsisuu miti.

1.3 YAADOTA GUDUUNFAA FI KALLATTII FURMAATAA

Sirnoota hariiroo maatii qajeelchan seerri maatii diriirse keessaa tokko sirna walquunnamtiiwwan maatii kan adda addaa ittiin mirkanaa'an yoo ta'u, sirni kunis tooftaalee walquunnamtiin gaa'ilaa ittiin mirkanaa'uu fi akkasumas kan walquunnamtiin osoo gaa'ila hin raawwatin akka dhirisaa fi niitiitti

waliin jiraachuu ittiin hubachiifamu hammatee argama. Haata’u malee tooftaalee kanneen keessaa inni yeroo waraqaan ragaa gaa’ilaa hin jirre hojii irra oolu walquunnamtiiwwan lameen kana adda baasuu irratti qabatamaan rakkoo guddaa kan qabu ta’ee hubatama.

Rakkoon kunis akkaataa seera maatii federaalaa isa fooyya’ee fi seera maatii Oromiyaatti kallattiin garaagaraa akka qabatamu sababii kan ta’e fakkaata. Kunis akka seera maatii federaalaa kwt 96’tti yommuu waraqaan ragaa gaa’ilaa hin jirre gaa’ila ragga’u mirkaneessuun kan danda’amu haalli dhirsaa fi niitummaa jiraachuu hubachiisuun akka ta’e kan tumame yoo ta’u, haalli dhirsaa fi niitummaa immoo maal akka ta’e seeruma kana kwt.97 jalatti ibsi itti kennameera. Haala kanaanis hiikkoon haala dhirsaa fi niitummaaf kenname kun isa hiikkoo walquunnamtii osoo gaa’ila hin raawwatin akka dhirsaaaf niitiitti waliin jirachuu jedhamuuf seericha keewwatoota 98 fi 99 jalatti kenname waliin akkaataa garaagarummaa qabatama hin qabneen tokko ta’uun isaa tooftaan kun rakkoo akka qabaatu godheera.

Akka seera maatii Oromiyaatti garuu tooftaan haala dhirsaa fi niitummaa hubachiisuun gaa’ila mirkaneessu jedhu kun gonkumaa kan hin beekamne yoo ta’u yeroo waraqaan ragaa gaa’ilaa hin jirre tooftaan raawwatiinsa qabu ragaa bifa kamiyyuu dhiyeessuun gaa’illi ragga’u raawwatamuu isaa hubachuu akka ta’e kwt 93 jalatti tumee argama. Kana gochuun isaatis rakkoo yeroo waraqaan gaa’ilaa hin jirre walquunnamtiiwwan lameen adda baasuu irratti qabatamaan mudatu kana hambisuuf kan yaade fakkaata.

Haata’u malee dhimmi bu’uura seera maatii Oromiyaa kwt.93 kanaan ilaalamee manneen murtii naannichaan murtaa’u iyyannoodhaan mana murtii waliigala federaalawaa dhaddacha ijibbaataa kan dhaqu yoo ta’u dhaddachi

kun immoo dhimma akkasii kana bu’uura seera maatii federaalawaa kwt.96’n ilaaluudhaan murtiin manneen murtii naannichaa seera maatii Oromiyaa kwt.93 irratti hundaa’uun kennan dogongora seeraa qaba jechuun yommuu murteessu qabatamaan mul’ata. Murtii kenne keessattis kallattiin hiikkoo seerichaa bu’uura seera maatii federaalawaan dhaddachichi akeeke bu’uura Labsii Lakk, 454/97 kwt 2(1)’n manneen murtii hunda kan dirqisiisu waan ta’eef manneen murtii naannichaatis kallattii hiikkoo kana caqasuudhaan tumaa seera maatii Oromiyaa kwt.93 irraa maquun akka hojjatan waan gochaa jiruuf rakkoo walquunnamtiiwwan lameen adda baasuu dadhabuu seera federaalawaa kwt.96 irratti mul’ate kana mudachuuf saaxilee jira.

Kana malees dhaddachi ijibbaataa federaalawaa kun dogongorri manneen murtii naannichaa seera maatii naannichaa hiikuu irratti raawwatan jiraachuu fi dhiisuu isaa bu’uruma seera maatii naannichii murtiin komatame ittiin kenname sanaan ilaaluu osoo qabuu bu’uura seera maatii biroon ilaalee murtii lateen kallattiin hiikkoo kenne karaa naannawaatiin seera maatii Oromiyaa aangoo isaa malee kan fooyyesse ta’ee hubatama.

Walumaagalatti, rakkoo qabatamaa kanneen dhiphisuudhaaf akka yaada furmaataatti qabxiiwwan barruun kun akeekuuf yaalu keessaa inni duraa yeroo waraqaan ragaa gaa’ilaa hin jirre gaa’ila walquunnamtii osoo gaa’ila hin raawwatin akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu irraa qabatamaan addaan baasuuf tumaan seera maatii naannichaa keewwatni 93 ifa waan ta’eef manneen murtii naannichaa bu’uuruma kanaan osoo hojjatanii caalatti rakkoo kana kan dhiphisu ta’ee argama. Tumaan seera maatii federaalawaa keewwatoota 96 fi 97’s akkaataa hiikkoo seera maatii Oromiyaa kwt.93’n osoo ilaalamanii ni filatama.

Sababiinis, akka seera maatii Oromiyaa kwt.93tti kan hubachiifamuu qabu haalli dhirsaa fi niitii jiraachuu osoo hin taane gaa'illi ragga'u akkaataa sirna beekamtii qabuutiin raawwatamuu isaa agarsiisuu waan ta'eefii dha. Haala kanaan ragaan dhiyaatu gaa'ilichi jedhame yoom, eessatti fi sirna kamiin akka raawwatame hubachiisuu yoo danda'an walquunnamtichi gaa'ila ragga'u akka ta'e tilmaamni seeraa kan fudhatamu ta'a. Gama biraatiin, ragaan dhiyaate haala raawwii kan hin beeknee fi garuu walfalmitoonni akka dhirsaa fi niitiitti kan waliin jiraatan ta'uu, maatiis ta'e hawaansis dhirsaa fi niitii jedhee kan isaan fudhatu ta'uu isaanii qofa kan beekan yoo ta'e walquunnamtichi osoo gaa'ila hin raawwatiin akka dhirsaa fi niitiitti waliin jiraachuu akka ta'e bu'uura SMO keewwatoota136 fi 137'n ykn SMF keewwatoota 98 fi 99'tiin tilmaamni ni fudhatama.

Dirqisiisummaa kallattii hiikkoo murtii dhaddacha ijibbaataa federaalawaan kenname ilaalchisee dhimmi murtiin irratti kenname dhimma aangoo mootummaa naannoo ta'uu fi manneen murtii naannichaatis bu'uura seera maatii mootummaan naannichaa baaseen kan murtaa'e ta'uun isaa osoo hubatamuu bu'uura seera biroon hiikkoon kennamu dhimma naannoo irratti ni dirqisiisa jedhamee kan fudhatamu hin fakkaatu. Kana malees, osoo jedhameellee dhimmoota naannoo irratti haalli murtiin kun bu'aa akkasii hordofsiisuu ittiin danda'u dambiidhaan ykn qajeelfama addaatiin ifa ta'ee afaan hojii naannoleetti hiikamuun dhiyaachuu akka qabu xiinxaluun nama hin rakkisu. Haallan kun bakka hin jirretti murtichi dhimmoota naannolee irratti dirqisiisaadha jechuun kaayyoo heeraa fi aangoo dhaddacha ijibbaataa kanaatis hin fakkaatu.